

“Müziksever Proust Tutkunları”nın iletişimi

Emre Aracı, Mehmet Rifat'ın Yapı Kredi Yayınları tarafından geçtiğimiz mart ayında yayımlanan ve hem müzikseverlere hem de Proust tutkunlarına seslenen *Ruhların İletişimi* adlı kitabını Andante okurları için ele alıyor.

“Sana bundan daha iyi uyacak başka bir kitap düşünemiyorum, sanki üzerine dikilmiş bir elbise gibi”; Serhan Bali, Mehmet Rifat'ın *Ruhların İletişimi* kitabını Andante köşemde kaleme almam için bana önerirken bundan daha güzel bir cümle kuramazdı. Rifat'ın “Proust ve Müzik” alt başlığını taşıyan bu kıymetli incelemesi gerçekten de benim gibi her iki müzik makalesinden birinde Proust'a atıf yapmadan geçemeyen, “Kayıp Seslerin İzinde” köşesinin adını, başından sonuna kadar okuduğu o anıtsal *À la Recherche du Temps Perdu* romanın adına bir tür gönderme niteliğinde benimseyen ve o hislerini her ne kadar ruhlar iletişimde olsa da, pek de müzisyenlerin iletişimde olmadığı bir ortamda, aynı adlı bir senfoniye dönüştüren, kendi köşesinde bir müzik araştırmacısı için “üzerine dikilmiş bir elbise gibi” daha ilk anda algılamaması imkânsızdı elbette. Sanki Proust'un evrenine dair bugüne kadar bütün müzisyenlere anlatmak istediklerim, herkese önerebileceğim mükemmel bir kılavuz kitapta, hem de Türkçe dilinde, karşıma çıkmıştı.

Patrick Alexander, *Marcel Proust's Search for Lost Time* kitabının girişinde “Marcel Proust'un büyük romanı, Kayıp Zamanın İzinde, birbirinden çekici güzelliklerin ürktücü bir duvarın arkasında saklı kaldığı hoş bir bahçeye benzer. O duvar tırmanmak için çok yüksek ve kapısı da kıskançlıkla korunmaktadır” diye yazarken çok

haklıdır. Çünkü eserin ününü bilip ona yaklaşmaya çalışan muhtemel okurlar dahi romanın uzunluğundan ve korkutucu akademik şöhretinden ürkererek çoğunlukla ondan uzak durur, ya da yedi ciltlik yapıtın birinci cildi olan *Swannlar Tarafı*’ndan öteye gitmezler. Oysa *Swannlar Tarafı* uzun bir operanın sadece uvertürü veya prelüdü gibidir. 3000 sayfadan uzun, bir buçuk milyon kelimenin üzerinde, 400 kişiden fazla bir karakter kadrosuyla Proust'un dev bir katedral boyutlarındaki bu anıtsal eseri, çağdaş yaşamın ve anlık tatmin peşinde koşan modern kültürün egemen olduğu bir dünyada, ister istemez uzmanların ve akademisyenlerin ilgi

odağı olmakla sınırlı kalmış gibidir.

Hâlbuki kapısından içeri girebilenler için o saklı bahçe gerçekten de büyüleyici bir dünya, hatta bir tür hayat kılavuzu barındırmaktadır. Yarattığı gerçek hayattan alınma karakterlerinde Proust, esasında her gün karşımıza çıkan insan türlerinin tiplerini büyük bir mercek altına alarak onları her açıdan bizlere gösterir; aşkın çoğunlukla sonunda hüsrarla biten, ama o süreçte de insanı yıpratarak neredeyse yok eden acımasız yüzünü, başta kibarmış gibi gözükken suni çehrelerin maskelerinin arkasındaki o gerçek ikiye bölünmüşlüğü, kıskançlığı, insanlar arasındaki çıkar ilişkilerini, büyük

Marcel Proust'un Paris'i, Eugene Galien-Laloue

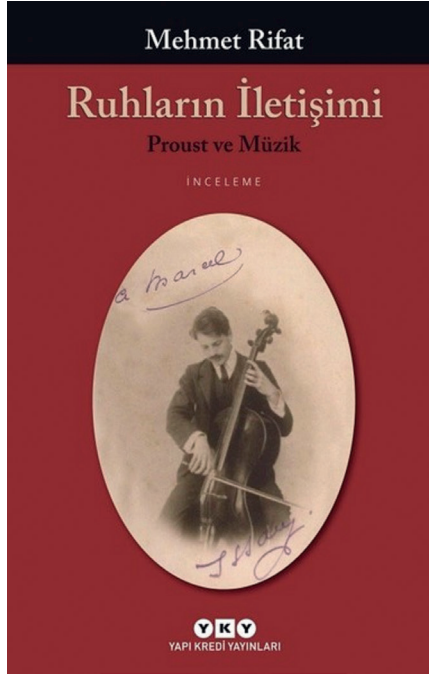

Jacques-Emile Blanche'in firçasından Marcel Proust

sosyete toplantılarındaki gösterişi, kibri, gurur ve beyhudeliği, hayalimizde yücelttiğimiz kişilerin karşısında duyduğumuz o hayal kırıklığını, kariyerlerinin zirvesine çıkmış gerçek sanatçıların sonradan türeyen dipten dolma yüzeysel kopyalarının gölgesinde, güzelle çirkini ayırt etmeyi bilmeyen deforme bir toplum karşısında unutulup gitmeleri, ya da yarattığı besteleri yaşamı boyunca dikkate alınmayan bir müzisyenin öldükten sonra değerinin anlaşılması ve dolayısıyla sanatının kalıcılığıyla zamanın yok edici kuvvetine meydan okuması gibi pek çok evrensel gerçeklerle de okurunu yüz yüze getirir. Hisli insanların çevrelerini daha rahat görebilmeleri için bir tür gözlük gibidir Proust'un hayatın paradokslarını en ince ayrıntısına kadar görebilen gözleri.

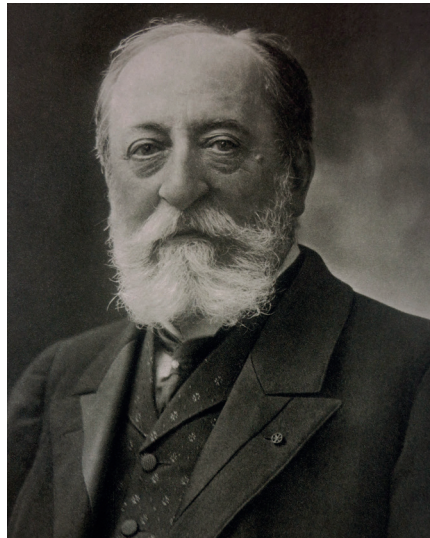
Belki de kurgusal yapısına rağmen içinde barındırdığı bu evrensel değerler yüzünden *Kayıp Zamanın İzinde* hakkında senelerdir düzenli olarak yayımlar yapılmakta ve kılavuz kitaplar basılmaktadır. Proust'un da çok karakterli, karmaşık dokusu içerisinde zaman zaman kendi hikâyesinde dahi akışın ucunu kaybettiği ve durmadan revize ederek yol aldığı romanında bir okur olarak yolumuzu bulabilmemiz açısından da bu kılavuz kitaplar kıymetli birer rehberdir. Mehmet Rifat'ın Proust'un romanındaki önemli karakterlerini tek tek analiz ettiği ve benim de romanı okurken sık sık başvurduğum nitelikli kitabı *Otantik Snoplar*'ın ardından "Proust ve Müzik" konusunu işlediği *Ruhların İletişimi*'ni kaleme almış olması sadece Türkçe dilinde değil, Marcel Proust araştırmaları açısından da referans değeri bulunan önemli bir katkıdır. "Nasıl ki bazı yaratıklar tabiatın üretmekten vazgeçtiği bir canlı türünün son örnekleriyse, acaba -dil, kelimeler, düşüncelerin çözümlenmesi icat edilmemiş olsa- ruhlar arasında mevcut olabilecek iletişimin yegâne örneği de müzik mi diye düşünüyordum. Müzik, devamı gelmemiş bir olasılık gibidir; insanlık başka yollara, konuşma ve yazı diline sapsmiştir"; Rifat'ın Proust'un *Mahpus*'undan (II, 2338) yapmış olduğu bu alıntı, yazarın romanında dile getirdiği gibi müzik kavramının insan doğasındaki iletişimin en temel ortak değeri olduğuna inancı hususuna vurgu yaptığı kadar, incelemesinin adının ilham kaynağı olmuş olmasından ötürü de önemlidir.

"Müziksever olup da Proust tutkunu olmayana ya da Proust tutkunu olup da müzik sevmeyeni" düşünemeyeceği ve düşünmek istemeyeceği için Mehmet Rifat kitabında "Müziksever Proust Tutkunları"na seslenmiş.

Mehmet Rifat'ın Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan *Ruhların İletişimi* kitabı

Proust'un çalışma tekniğinde romanındaki kurgusal karakterlerin de gerçek hayattan modeller üzerinden yaratıldığı, bazen bir karakterde birden fazla kişiliğin üst üste getirilerek özgün bir kahramana dönüştürüldüğü çok iyi bilinmektedir.

Vinteuil'in *Sonata*'na ilham verdiği tahmin edilen Camille Saint-Saëns

İki ana bölümden oluşan kitabının birinci bölümü "Proust ve Müzik" adını taşıyor. Proust'un hayatında edebiyatın, resmin ve müziğin oynadığı rol arasında onun müzik eleştirmenliği, Schopenhauer'dan etkilendiği müzik estetiği, "modası geçmiş olandan hoşlanma"nın "moda hâline" getirilişinin çelişkisi, arasında Sergei Diaghilev'in Rus Baleleri Topluluğu'nun sanat hayatına damgasını vurduğu Belle Époque devrindeki Paris'in müzikhol ve café-concert'lerine kadar uzanan geniş bir müzik yelpazesini içerisinde, yazarın farklı müzik türlerine olan ilgisiyle birlikte değerlendiriliyor. Romanın "üç hayali ya da kurmaca" yaratıcısının arasında edebiyatı yazar Bergotte, resim sanatını ressam Elstir temsil ederken, müzik alanında ise besteci Vinteuil rol almaktadır. Ancak bütün sanat dalları arasında romanı bir Wagner operasının laytmotif'leri gibi başından sonuna kadar bir arada tutan müziktir ve dehası çok sonraları ortaya çıkacak olan Vinteuil'in besteleri arasında *Sonata*'yı ve *Septuor*'u (*Yedili*'si) metinde yer yer duyularak romanın özbenliğinin sesi gibi bölümleri birbirine bağlar. Dahası Proust, Vinteuil'in bu besteleri üzerinden kendi "müzik anlayışını, müziğe verdiği önemi, müzik bilgisini, müzik tutkusunu, dönem dönem sevdiği ya da hoşlanmadığı bestecileri, piyanistleri, kemancıları" yeri geldiğinde bizlere aktarır. Rifat'ın da belirttiği gibi; "*Müzik Proust'un yapıtlarında edebiyata ve resim sanatına oranla ayrı bir önem taşır; müziğin yüceliği, bestecinin sanat dalındaki yazar ve resamlara göre daha fazla kendini duyurur. Kayıp Zamanın İzinde'nin kuruluşunda da müziğin yapısının büyük etkisi olduğunu görürüz.*"

Vinteuil'in kurmaca olan *Sonata*'yı ve *Septuor*'u daha Proust'un eseri ilk olarak yayımlanmaya başladığından itibaren kritiklerin ve araştırmacıların ilgisini çekmiş ve romandaki bu müzik yapıtlarına ilham veren, Vinteuil'in arkasında yatan gerçek bestecinin veya bestecilerin kimliğiyle, bilindik repertuvardan olası eserlerin izleri sürülmeye başlanmıştır. Zaten Proust'un çalışma tekniğinde romanındaki kurgusal karakterlerin de gerçek hayattan modeller üzerinden yaratıldığı, bazen bir karakterde birden fazla kişiliğin üst üste getirilerek özgün bir kahramana dönüştürüldüğü çok iyi bilinmektedir. Dolayısıyla tarih içerisinde Proust'un peşine pek çok müzik dedektifi takılmıştır. Rifat, kitabında Vinteuil'in izini sürerken, George D. Painter, *Marcel Proust 1871-1922* (1959, 1965, 1989), Jean-Yves

Tadié, Marcel Proust, *Biographie* (1996), Françoise Leriche, *Dictionnaire Marcel Proust* (2004), Jean-Jacques Nattiez, *Proust musicien* (1984) ve Kazuyoshi Yoshikawa, *Marcel Proust: une vie en musiques* (2012) kitapları olmak üzere Proust araştırmalarında çok önemli yer tutan beş ana kaynaktan yola çıkmıştır.

Painter, örneğin Vinteuil'ün; Beethoven, Debussy, Fauré, Franck, d'Indy ve Saint-Saëns olmak üzere altı bestecinin karşımı olduğunu ileri sürmüştür. Esasında *Kayıp Zamanın İzinde*'ye öncülük eden ve aralarında pek çok tematik bağ ve konu benzerliği bulunan, Proust'un tamamlanmamış *Jean Santeuil* romanında Vinteuil'ün *Sonat*'ının öncüsü niteliğinde Saint-Saëns'in Re Minör, Birinci Keman ve Piyano Sonatı'nın ismen geçiyor oluşu *Hayvanlar Karnavalı*'nın bestecisini bu tezler arasında kuvvetlendiriyor gibi gözükse de Proust'un dünyasında hiçbir şey o kadar da kolay ispatlanırdı değildir. Nitekim İngiliz, *The Observer* gazetesinde 1 Ekim 2017 tarihinde çıkan Vanessa Thorpe'un haberinde virtüöz iki kızkardeşin Proust'un müzik bilmeceğini çözdükleri "*Virtuoso sisters claim to have solved Proust's musical puzzle*" olarak başlığa taşınırken, bu hususta kemancı Maria ve piyanist Nathalia Milstein kardeşlerin yepyeni bir teori ile müzik otoritelerinin karşısına çıktıkları duyurulmuştu. Habere göre kız kardeşler Vinteuil'ün kurgusal *Sonat*'ını Gabriel Pierné'nin Opus 36, Re minör Keman ve Piyano Sonatı olarak tespit etmişlerdi. Ama onlar da verdikleri röportajda "*Wagner'in Lohengrin'ini de duyabiliyoruz, geç Beethoven, Franck ya da Fauré de olabilir*" diyerek esasında bu

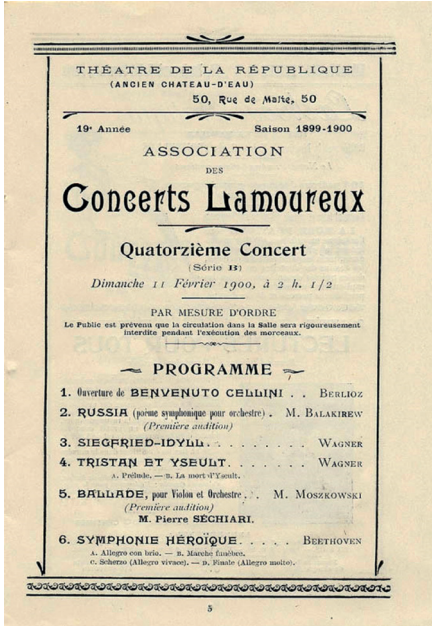
Wagner, Proust'un romanında olduğu kadar, mektuplarında da sıklıkla okurun karşısına çıkar. Kayıp Zamanın İzinde'de Wagner'in adı 20 yerde geçer.

esrar perdesinin daha henüz kalkmamış olduğunu da bir yandan kabul etmiş gibiydiler. 2017'de Mirare'dan çıkan albümlerine ise *La Sonate de Vinteuil* adını vermeyi uygun görmüşlerdi. Belki bir bilmece tam olarak hâlâ çözülememişti, ama Proust'un müzisyenler üzerindeki bitmeyen etkisinin bu çağda dahi devam ettiği Milsteinlerin CD'si kadar Rifat'ın da bu konuyu ele alan bir kitabının Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkarak raflarda yerini bulmuş olmasından açıkça görülmüyor.

"Charles Swann" adını romanda daha ilk okuduğum anda ve Vinteuil'in o bahsi geçen *Sonat*'ındaki "*little phrase*", yani "küçük cümlesi"ni hayal etmeye çalıştığım da belki de kahramanın soyadından ötürü aklıma ilk olarak *Lohengrin* gelmişti. Ve hatta bu yüzden yanımda Proust'la Hohenschwangau ve Neuschwanstein Kalelerine, Illiers-Combray'e de gittiğim gibi gitmiştim. Rifat'ın Jean-Jacques Nattiez'nin gözlemlerini değerlendiren yazdıklarını okuduğumda ise hiç

şaşırmamıştım: "*Kayıp Zamanın İzinde'nin genel oluşumuna baktığımızda Proust'un Wagner'le bir düşünce birliği içinde olduğunu görürüz. İkisi de geçici olarak ulaştıkları sonucu yetersiz bulurlar, her yapıtı çok daha geniş bir bütün içine katma arzusu taşırlar. Uzun süreli yaratıcı bir solukla ve dar üretici çekirdeklerden hareket ederek devasa çoğaltmalara ulaşırlar. İkisi de çılgınca bir bütünlük arayışı içindedir.*" Proust'un Wagner sevgisi Rifat'ın kitabının ikinci bölümü olan "Proust ve Besteciler" bölümünde derinlemesine ele alınmıştır. Nitekim daha 19 yaşındayken Proust, bir anket cevabında sevdiği besteciler arasında Wagner'in de adını yazmıştır. Wagner, Proust'un romanında olduğu kadar, mektuplarında da sıklıkla okurun karşısına çıkar. *Kayıp Zamanın İzinde*'de Wagner'in adı 20 yerde geçer.

Romanın beşinci cildi olan *Mahpus*'ta ise Proust, Wagner'e dört sayfa ayırmıştır: "*Piyanonun başına oturup ortada duran Vinteuil Sonatı'nı rastgele açtım ve çalmaya koyuldum (...) Büyük sanatçıların her biri, gerçekten de diğerlerinden çok farklıydı ve her biri, günlük hayatta boşuna aradığımız o bireysellik izlenimini fazlasıyla uyandırıyor. Tam bunu düşündüğüm sırada, sonatın bir ölçüsü dikkatimi çekti; aslında gayet iyi bildiğim bir ölçüyüdü, ama bazen dikkatimiz çoktandır bildiğimiz bir şeyi farklı bir biçimde aydınlatır ve daha önce hiç görmediğimiz bir yanını fark etmemize yol açar. Bu ölçüyü çalarken, Vinteuil aslında o notalarla Wagner'in hiç aşına olmadığı bir hülyayı ifade ettiği hâlde 'Tristan!' diye mırıldanmaktan kendimi alamadım,*

Lamoureux konserleri dizisinde Wagner'in Tristan ve Isolde prelüdü, 11 Şubat 1900

Proust'un yakın arkadaşı besteci Reynaldo Hahn

Jean Béraud'nun fırçasından Proust'un da çocukken gidip opera ve konser afişlerine baktığı Paris'in ikonik Morris ilan sütunu

bir torunun tonlamasında, hareketinde, onun hiç görmediği dedesini görür gibi olan aile ahbabının tebessümü yayıldı dudaklarıma. Nasıl ki öyle bir durumda benzerliği kanıtlayabilecek fotoğraflara bakılırsa, ben de piyanoya, Vinteuil Sonatı'nın üzerine Tristan'ın notalarını yerleştirdim; tesadüf, tam da o gün, öğleden sonra, Lamoureux konserleri dizisinde bu eserin bazı parçaları çalınıyordu.” İşte Proust'un evreni, gerçek dünyadan bulduğu o küçük fragmanları edebiyatına yerleştirerek böylesine küçük ipuçlarıyla bize göz kırpması, bizi düşündürmesi ve belki de onun izinde, Jean Béraud'nun insanın içine sıcaklık veren o rengârenk Belle Époque tablolarındaki Paris'te bir Lamoureux konserinde Tristan'dan pasajlar dinlerken “hayatta boşuna aradığımız o bireysellik izlenimini” daha iyi kavrayabilmemizi sağlayabilmesi; kurgusal bir romandan yola çıkıp gerçek hayata dair verilen bir mesaj niteliğinde kitabının sayfalarında dizili o kıymetli nasihatlerden sadece bir tanesi.

Rifat'ın kitabının ikinci bölümü, romanda adı geçen Adolphe Adam'dan, Giacomo Puccini ve Karl Wilhelm'e kadar toplam 77 besteciye listelerken, onları Proust'un bakış açısından bizlere tanıtmının ötesinde, karşılaştırmalı paralel okumalarla yapıttaki müzik dokusunu çok daha kolay kavramamızı sağlayacak, mükemmel bir kılavuz olarak tasarlanmıştır. Romanda adı geçen bu bestecileri incelerken, adı hiç geçmemesine rağmen Proust'un yakın arkadaşı olan besteci Reynaldo Hahn'a da bu bölümde geniş yer verilmiş olması ise son derece yerinde olmuş. Rifat, Proust'un Müzik Dünyası'nda gezinirken dinlediği bestelerden birkaç seçme öneriyi de kitabının sonunda okurlarla paylaşmış. Bu listeye ben de 1906'da İstanbul'a gelen Hahn'ın piyano için bestesi *Le rossignol éperdu* albümünü eklemek isterim. Mehmet Rifat, Beylerbeyi'nde kitabının önsözünü tamamlarken, Üsküdar Sahaf Festivali'ni ziyaretimin ardından Andante'nin Aralık 2017 sayısında

“Üzerlerine nur yağan sahaflardaki kayıp sesler” başlıklı yazımda kaleme aktardığım gibi: “Beşiktaş rıhtımında az öncesinde gördüğüm o bakmaya doyum olmayan manzarayı bana bir anda hatırlatan pembe mayıs leylaklarının Üsküdar sonbaharında ne işi vardı? Marcel Proust'un arkadaşı Reynaldo Hahn'ın François Coppée'nin şiiri üzerine bestelediği Mai (Mayıs) şarkısının bir hayli yıpranmış, lekeli ve eskimiş Paris baskısı notası, kapağındaki bir demet çiçekle, öylece bir sahaf tezgâhının üstünde, hafifçe de rüzgârda sallanarak, asılı bir hâlde karşımda duruyordu. Kim bilir, belki Hahn'ın kendisi, 1906'da İstanbul'a geldiğinde, belki şimdi o bestesinin bir sahafın tezgâhında karşıma çıktığı Üsküdar'dan bir Mayıs gününde gelip geçmişti. Zira yine Andante'nin bir Aralık sayısında (2014) kaleme aldığım Hahn'ın o ziyareti sonrasında, besteci İstanbul'a dair çeşitli piyano besteleri kaleme almış ve bunları Le rossignol éperdu albümünün ikinci cildinde bir araya getirmişti. *Réverie nocturne sur le Bosphore*, notanın sonunda Fransızca olarak belirtildiği gibi 'Écrit en caïque au clair de lune, 1906', yani 1906'da mehtaplı bir gecede Boğaz'ın sularında giden bir kayıkta bestelenmişti. Boğaziçi Mehtapları'nın yazarı (Abdülhak Şinasi) Hisar'la Hahn'ı buluşturmayı o kadar isterdim ki! Belki de o kayıkta bestelenen rüya 'Siz hayatın zâhiri (dış görünüşte) şekillerini görüyorsunuz; ben bâtinî (manevi) şekillerini' diyen Fahim Bey'in rüyasında duyduğu müzik olabilir miydi?”

Mehmet Rifat'ı bizlere böylesine kıymetli bir referans kitabı sunduğu için kutluyor ve ona teşekkür ediyorum. Yapı Kredi Yayınları'nı da Proust'la ilgili hâlihazırda çok geniş dağarcıklarına yeni bir eser daha katmış oldukları için tebrik etmek istiyorum. Proust'un dünyasında gezinerek eserler yaratmış bir müzisyen olarak inanıyorum ki bu büyük Fransız yazarının da bizlere işaret ettiği gibi “müziksever Proust tutkunları” arasındaki o iletişim sanki hep “ruhların iletişimi” olarak kalacak ve aynen Vinteuil'ün *Sonat*'ı ya da *Septour*'u gibi, onların vücuda getirmiş oldukları yapıtlarını da gün gelip duyarak sevecek insanlar, çağlar ve algılar değişse de, her devirde var olacak ve onlar bu gerçeği bilmeseler dahi o mucizevi iletişim boyutunun enginliği sayesinde gelecekte bundan hep haberdar olacaklar...

Emre Aracı'nın Andante'deki geçmiş yazılarının tamamına www.emrearaci.weebly.com adresinden ulaşabilirsiniz.